

Izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš, profesorica na Katedri za teoriju književnosti i stilistiku pri Odsjeku za kroatistiku

O EGZILU I TRAUMI NA PRIMJERIMA IZ POSTJUGOSLAVENSKE PROZE

O problematici i/ili pojmu egzila pisali su još postmoderni teoretičari kao što su Josif Brodski, Julija Kristeva i Edward Said koji ga opisuju kao svojevrsno stanje otuđenosti i konflikta, a sam motiv egzila, osim u književnosti, pronalazimo i u raznim drugim humanističkim disciplinama kao što su kulturalna teorija, antropologija, teorija književnosti, filozofija te ostalim. Što je egzil, kako se kao stanje koje utječe na pojedinca ostvaruje u određenim romanesknim predlošcima postjugoslavenske književnosti, kakvu ulogu u svemu tome imaju pojmovi kao što su identitet, trauma i pamćenje, govori za naš list izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš, redovita profesorica na Katedri za teoriju književnosti i stilistiku pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci koja, uz prof. dr. sc. Marinu Biti, potpisuje novu studiju »Egzil i trauma: Primjeri iz postjugoslavenske proze«.

Egzil bismo mogli opisati kao svojevrsni sukob novog i starog, poznatog i nepoznatog, no kako ga vi definirate u knjizi »Egzil i trauma: Primjeri iz postjugoslavenske proze«?

- Riječ je o stanju koje je teško jednoznačno definirati s obzirom na mnoštvu iskustava uključenih u njegovo oblikovanje. Nasuprot tradicionalnim pretpostavkama o egzilu kao

posljedici određenih praksi prisile i kažnjavanja, sklonija sam shvatiti ga kao iskustvo izmještenosti i nepripadanja koje izmiče isključivosti dosada političko-zakonskih procedura i postupaka i ulazi u široko područje proučavanja otuđenosti i jastva. Egzil u knjizi profesorica Marina Biti i ja proučavamo kao paradigmu nestabilnosti osobnoga identiteta koja se odražava u konceptima pamćenja i

zaborava, pripovijedanja (povijesnoga) vremena te naravno i u samome jeziku. Više od same dislociranosti, egzil pretpostavlja i problem metafizičkoga stanja podvojenosti i nepripadanja koje se ne javlja isključivo kao posljedica prostorne izmještenosti, već i kao njezin uzrok ili temelj.

Priče o izmještenosti

U knjizi govorite o egzilu i kao o dinamičnome procesu; možete li to pojasniti?

- Egzil podrazumijeva stalnu prilagodbu i preispitivanje osobnoga identiteta: egzilant vlastitu drugost u svijetu koji je napustio i koji je prestao biti njegovim domom usuglašava s drugošću u novoj sredini. Osim toga, kao što kaže Josif Brodski, emigrant je biće koje postoji negdje između prošlosti i sadašnjosti i stalno živi i obnavlja trenutak raskida, pokušavajući uvijek iznova izgraditi svoj identitet u tom procjepu između života kakav je nekada bio i sadašnjega postojanja obilježenog napuštanjem svega poznatog.

Podnaslov knjige sugerira oprijemljenje postjugoslavenskom prozom; koje odrednice/sastavnice postjugoslavenskoga identiteta, nazvat ću ih tako, propitujete i zašto su one bitne?

- Tema egzila u postjugoslavenskoj romanesknoj prozi uobličuje se mahom oko implicitne dimenzije ovoga fenomena. Implicitni egzil Vladimir Zorić opisuje u kontekstu suspenzije zakona, tamo gdje je izmještenost posljedica neizravnih socijalnih pritisaka umjesto očiglednih akata državne vlasti. Suspenzija zakonskih praksi u domeni neizravnih pritisaka socijalne sredine, odnosno stvaranje neprijateljskoga okruženja i pretvaranje osobe u državnoga neprijatelja ekonomičniji je proces koji uključuje preobrazbu eksplicitne kazne u implicitnu mjeru protjerivanja. Upravo takve situacije opisane su u nizu romana postjugoslavenske književnosti.

Priče o izmještenosti – fizičkoj kao i duhovnoj – motivirane su iskustvima prešutno nametnutoga (samo) izgnanstva, izgnanstva koje nije nužno posljedica izravnoga djelovanja represivnih državnih aparata i mehanizama, već stvaranja hostile klime, socijalnoga okruženja koje pojedinca marginalizira u poziciju nepoželjne Drugosti, navodeći ga da samostalno donese odluku o odlasku. Implicitni egzil ispričovijedan je iz perspektive marginaliziranih i društveno stigmatiziranih pojedinaca, pa upravo te oznake postaju ključnim obilježjem osobnoga identiteta.

Iskustva egzila i traume

Na kojim primjerima obrađujete problematiku egzila i traume u vašoj novoj knjizi, kakva su egzilantska iskustva protagonista iz odabranih romanesknih predložaka i što ih povezuje?

- U knjizi su analizirani romani »Ministarstvo boli« i »Muzej bezuvjetne predaje« Dubravke Ugrešić, »Mamac« i »Snežni čovek« Davida Albaharija, »Gordana među vrbama« i »Recepti za sreću« Ane Đokić, »Krhotine« Ismeta Prcića, »Sonnenschein« i »Leica format« Daše Drndić, »Rezervni život« Lidije Dimkove te »Islednik« Dragana Velikića. Kroz šest poglavlja knjiga tematizira upisanost iskustava egzila i traume u nekolicinu praksi i koncepata svakodnevnoga života: pripovijedanja, jezika, identiteta, pamćenja, roda te vremena i prostora – koji ujedno čine motivsku okosnicu postjugoslavenske proze. U svakom je od poglavlja naglasak na analizi jednoga od odnosa, no zbog njihove nerazmrsive povezanosti svaki se od pojmova javlja i u drugim poglavljima, u različitim kontekstima i u novim tematsko-motivskim relacijama. Problem kako pripovijedati prošlost, odnosno verbalizirati pamćenje – dati mu jezični oblik – povezuje protagoniste svih romana. Kroz priče o prošlosti i njihovo povezivanje sa sadašnjim stanjem otkrivaju se uzroci njihovih traumatičnih iskustava. Pritom se fragmenti njihovih identiteta ne uobličuju u koherentne cjeline, već se otkrivaju kao labilne tvorevine koje upravo njihovo pripovijedanje drži na okupu.

S obzirom na to da se spominju termini egzil i trauma, možemo li govoriti o pojmu drugosti ili kakvim drugosnim pozicijama likova iz romana koje spominjete, a koje su uvjetovane odlaskom u drugu zemlju?

- Naravno, spomenula sam već kako je iskustvo drugosti okosnica osobnih identiteta likova u romanima postjugoslavenske književnosti. Nepripadanje i drugost – ideološki, jezično, kulturno ili rodno definirani – amblemi su krize nepripadanja određene ne samo socijalnim ili nacionalnim kontekstom, već odsustvom bilo kakvih jasnih identifikacijskih oznaka i apsolutnih značenja. Protagonisti ovih romana suočeni su sa zajedničkom im zadaćom: pokušajem rekonstrukcije vlastitih identiteta od krhotina nekadašnjega sebstva koje sada postoji jedino u njihovim (često varljivim) sjećanjima i sadašnjih okolnosti kojima se s teškoćom prilagođavaju.

Rat i njegove posljedice

Teme traume i egzila te problematika vezana za njih uvijek je aktualna, no posebice sada u vrijeme kad svjedočimo ratu u Ukrajini te izbjegličkoj krizi koja se smatra jednom od najvećih od Drugoga svjetskog rata. Je li u nekom od romana koji analizirate rat možda razlogom prisilnog egzila lika te kako takva situacija utječe na njega?

- Rat i njegove posljedice uzrok su egzila u većini analiziranih romana, a ujedno i jedna od najvažnijih tema ukupne postjugoslavenske književnosti, bilo da je riječ o egzilu uzrokovanom izravno ratnim zbivanjima ili pak o odlasku koji je motiviran nemogućnošću uklapanja u socijalno, kulturno i ideološko iskustvo poraća. Primjerice, u romanu »Krhotine« Ismeta Prcić opisuje iskustvo traumatiziranoga sjećanja koje se javlja kao posljedica posttraumatskoga stresnog poremećaja izazvanoga ratnim zbivanjima u kojima je sudjelovao protagonist romana. Posttraumatski stresni poremećaj kao fenomen koji se posebice aktualizira

U knjizi su analizirani romani »Ministarstvo boli« i »Muzej bezuvjetne predaje« Dubravke Ugrešić, »Mamac« i »Snežni čovek« Davida Albaharija, »Gordana među vrbama« i »Recepti za sreću« Ane Đokić, »Krhotine« Ismeta Prcića, »Sonnenschein« i »Leica format« Daše Drndić, »Rezervni život« Lidije Dimkove te »Islednik« Dragana Velikića. Kroz šest poglavlja knjiga tematizira upisanost iskustava egzila i traume u nekolicinu praksi i koncepata svakodnevnoga života

Zajedno s profesoricom Biti i nekolicinom kolega uključena sam u projekt pokretanja Riječke stilističke škole

atistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, suautorica knjige s Marinom Biti

ERIMA ZE

Znanstveno-istraživački tandem

Danijela Marot Kiš i Marina Biti prvi put su tandemski nastupile s knjigom »Poetika uma« (2008). Interes za drugosne pozicije koje su, po mišljenju autorica, ključne za razumijevanje književnog stvaralaštva, apostrofirani u završnom poglavlju njihove prve knjige, autorice nastavljaju razvijati i u studiji »Egzil i trauma«. Ovdje su, kroz niz primjera iz postjugoslavenske proze, osvijetlile fenomene sjećanja, traume i identiteta, kao i načine na koje se traumom označene subjekatske pozicije stapaju u transnacionalne i postmodernističke estetike koje objedinjavaju raznolikost suvremenog korpusa postjugoslavenske književnosti.

Egzil podrazumijeva stalnu prilagodbu i preispitivanje osobnoga identiteta - Danijela Marot Kiš

u ratnim i poratnim vremenima i kojemu podliježu pojedinci koji su bili izloženi traumatičnim iskustvima – ratni veterani, civili, vojnici i izbjeglice manifestira se, između ostaloga, pojavom traumatiziranoga sjećanja. Riječ je o pojavi koja zadire u sferu racionalne prosudbe te povlači za sobom emocionalne, a nerijetko i bihevioralne posljedice, poput poimanja svijeta kao nepredvidivoga i trajno opasnoga mjesta u kojemu je pozicija pojedinca krajnje nesigurna.

Koja je, dakle, funkcija sjećanja individue koja ima egzilantsko iskustvo te kako je ono povezano s traumom?

- Traumatizirano sjećanje kao izravna posljedica svjedočenja ili sudjelovanja u ratnim zbivanjima samo je jedan od fenomena koji povezuju traumu i sjećanje. Primjerice, odnos egzila, pamćenja i traume roman »Ministarstvo boli« Dubravke Ugrešić tematizira kroz pojam nostalgije, odnosno nostalgičnoga prisjećanja kao mogućega terapijskog procesa

razrješavanja traumatičnoga odnosa prema prošlosti. Selektivni obrasci pamćenja i zaborava u romanu postaju nacrti za proživljavanje i preživljavanje egzila stvaranjem topografije pamćenja u kojoj se stvarno miješa s izmišljenim i/ili potencijalnim. Priповijedanjem vlastite prošlosti egzilanti stvaraju prividno zajedništvo kojim se pokušavaju osloboditi tereta unutrašnje podijeljenosti i traume izmještenosti. Cilj njihova pripovijedanja nije oživiti prošlost, već verbalizirati gubitak i osvijestiti zaborav kao temelj suočavanja s novim iskustvima. Nije prošlost, već njezin gubitak, kao i gubitak svega onoga što je ta prošlost za njih značila, ono s čime se svatko od njih mora suočiti.

Pamćenje prošlosti i povijesno pamćenje

Na koji je način povezano društveno/političko/osobno s prošlošću i s pamćenjem?

- To je važno pitanje. Pamćenje prošlosti i povijesno pamćenje temelji

su kontinuiteta osobnoga i kolektivnog identiteta. Međutim, valja imati na umu kako su pamćenje i sjećanje velikim dijelom konstruktivni, projekcije uma podložne promjenama, manipulacijama i interpretacijama, a također i podložne zaboravu. Postjugoslavenska književnost često preispituje i ironizira nacionalnom ideologijom poduprte koncepte povijesnoga pamćenja premještajući ih u kontekst malih, individualnih perspektiva i ističući njihovu nepouzdanost i promjenjivost. Rekonstrukcija prošlosti – bilo da je riječ o pamćenju pojedinca ili kolektivnom pamćenju koje rezultira povijesnim pričama – postupak je koji uključuje miješanje provjerljivih činjenica i izmišljenih podataka, selektivne postupke povjesničara ili pak nadopune uzrokovane nedostatkom činjeničnih dokaza.

S obzirom na to da se, kad govorimo o problematiki egzila i traume, između ostaloga, javlja i tematika/problematika identiteta, drugosti,

pamćenja, koje sve discipline zadržava vaša studija?

- Riječ je o interdisciplinarnom filološkom pristupu koji uključuje i dodire sa znanstvenim disciplinama poput psihologije, filozofije, sociologije i kulturologije, pa i neuroznanosti. Svi pojmovi koje ste naveli, a koji čine tematsku okosnicu knjige, zadiru u različita područja i nemoguće ih je proučavati isključivo iz fokusa jedne discipline.

Postoje li dodirne točke između vaše nove knjige i knjige »Poetika uma« u kojoj, također sa suautoricom Marinom Biti, ukratko, na interdisciplinarni način problematizirate odnos jezika i uma te stvaranje značenja?

- Knjiga je jednim dijelom nastavak, odnosno razrada preokupacija koje smo profesorica Biti i ja predstavile prethodnom zajedničkom studijom. Te se preokupacije odnose, kako ste i sami naveli, na odnos uma, jezika i mišljenja te proizvodnje i preispitivanja značenja. U ovoj

su knjizi te preokupacije povezane s procesima pamćenja i sjećanja i njihovih traumatskih učinaka te jezične reprezentacije svijeta definirane iskustvom egzila koje intenzivira stanja i procese kojima smo se bavile u prethodnoj studiji.

Postoji li nešto čime se u svojem znanstvenome radu dosad niste bavili, a željeli biste? Uz to, planirate li neku buduću monografiju, projekt ili nešto tome slično?

- Ideja i interesa svakako ne manjka, problem je samo kako ih uklopiti u raspored... Puno je toga što već neko vrijeme stoji na listi čekanja, a veselim se i nekim novim suradnjama. Zajedno s profesoricom Biti i nekolicinom kolega uključena sam u projekt pokretanja Riječke stilističke škole koja će nuditi niz programa zanimljivih podjednako znanstvenoj zajednici i studentima, kao i široj javnosti. Zanimljivi prijedlozi i poticaji dolaze i od strane studenata kojima sam mentorica.

Ervin PAVLEKOVIĆ